

יציאה לחירות – על פי החירות

מים ראשונים: בדברינו [דרך שלושת ימים נלך](#) בשבת שעברה, כבר נדרשנו לנושא פי החירות בשל הקשר עם "היום הרביעי" ליציאת מצרים. הפעם נחזור ונרחיב בנושא, ואם כפלנו ושלשנו, כבר אמרו חכמים "אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש" (חגיגה ג ע"א) והוסיפו ואמרו: "דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר (ירושלמי ראש השנה ג ה).¹ וראויה פרשה עלומה זו של יציאה לחירות בפי או על פי החירות, לדון בה שוב ושוב בבחירה של חירות.

וַיִּדְבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁבּוּ וַיַּחֲנוּ לִפְנֵי פִי הַחִירָת בֵּין מִגְדַּל וּבֵין הַיָּם לִפְנֵי בַעַל צַפּוֹן נִכְחוּ תַחְנוּ עַל הַיָּם: (שמות יד א-ב).²

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דזויהי פרשה א – מונומנט פי החירות

"וַיִּשְׁבּוּ וַיַּחֲנוּ לִפְנֵי פִי הַחִירָת" (שמות יד ב) - מה היו חירות הללו? לא היו משופעות אלא גדודיות ולא היו תרופות אלא מוקפות ולא היו עגולות אלא מרובעות ולא היו מעשה אדם אלא מעשה שמים ועינים היו להם לפותחות כמין זכר וכמין נקיבה היו דברי ר' אליעזר ... דבר אחר: פי החירות אין חירות אלא מקום חירותן של מצריים מקום איטלין מקום עבודה זרה שלהם.³ לשעבר היתה נקראת פיתום, שנאמר: "ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס" (שמות א יא) חזרו להם להקראת פי החירות שהיא מאחרת לעובדיה.⁴

המשך המכילתא שם – בעל צפון

שם היתה גדולתן של מצריים שם היתה תפארתם שם היתה מיומם שלהם,⁵ שם כנס יוסף את הכסף ואת הזהב שנאמר: "וילקט יוסף את כל הכסף וגו' " (בראשית מז יד).⁶ לפני בעל צפון, בעל צפון נשתייר מכל הייראות שלהן, בשביל לפתות לבן של מצרים, ועליו הוא אומר: "משגיא לגוים ויאבדם וגו' " (איוב יב כח):⁷ נכחו תחנונו על הים, בשביל לפתות לבן של מצרים.⁸

¹ ואנו נוסף מדרש מים: אינו דומה השונה מדרשו מאה פעמים לשונה מאה ואחת (עפ"י חגיגה ט ע"א).
² וחזרת התורה על מיקום פי החירות מספר פסוקים בהמשך הפרק בתיאור פרעה וחילו הרודפים אחרי בני ישראל ומשיגים אותם, ככתוב בפסוק ט שם: "וַיִּדְבֹּר מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיִּשְׁיֶגּוּ אוֹתָם חַיִּים עַל הַיָּם כָּל סוֹס רֶכֶב פָּרָעָה וּפָרָשָׁיו וַחֲיִלוּ עַל פִּי הַחִירָת לִפְנֵי בַעַל צַפּוֹן". מקומות אלה נזכרים גם בתיאור מסעי בני ישראל במדבר בפרשת מסעי, במדבר לג ז: "וַיִּסְעוּ מֵאֵתָם וַיָּשׁוּב עַל פִּי הַחִירָת אֲשֶׁר עַל פְּנֵי בַעַל צַפּוֹן וַיַּחֲנוּ לִפְנֵי מִגְדַּל". ובפסוק ח שם: "וַיִּסְעוּ מִפְּנֵי הַחִירָת וַיַּעֲבְרוּ בְּתוֹךְ הַיָּם הַמִּדְבָּרָה וְכוּ'".
³ ובמדרש במדבר רבה כ כג גם מקום של זנות: "מהו פי החירות? מקום קבוע לזנות היה". אולי על בסיס דברי ר' אליעזר במכילתא על העיניים "לפותחות כמין זכר וכמין נקיבה". ועוד נתייחס לפן זה של פי החירות ביתר פירוט בסוף הדף.
⁴ על משמעות הביטוי "מאחרת לעובדיה" ראו מכילתא דרבי ישמעאל יתרו מסכתא דבחדש פרשה ו (בספרי דברים פרשת עקב פיסקא מג): "אלהים אחרים - שהם מאחרין את הטובה מלבוא לעולם ... אלהים אחרים, שהם עושין את עובדיהם אחרים ... אלהים אחרים, שהם אחרים לעובדיהם. וכן הוא אומר: אף יצעק אליו ולא יענה מצרתו לא יושיענו (ישעיהו מז ז)". אך החשוב לעניינינו הוא מה פשר "וישובו ויחנו" - "חזרו לאחוריהם" כפי שמצוי במדרש להלן וכן הוא במפרשים. למה בני ישראל משנים את כיוון נסיעתם ולכאורה חוזרים לגבול מצרים אחרי שכבר יצאו ממנה? ומה פשר אזכור פיתום כאן, היא אחת מערי המסכנות שבני ישראל בנו לפרעה בעבודת פרך? למה בני ישראל חוזרים למקום הזה?
⁵ מיומם הוא יום חג לאל שהיה נעשה דווקא על יד הים. וממנו משערים נשתלשל הביטוי [May Day](#) כיום חג לתחילת הקיץ. אולי גם זה קשור לעניין הזנות, שהיה זה מקום הלילה ומשתאות.
⁶ ראו ילקוט שמעוני תורה פרשת בשלח רמז רל: "וישובו ויחנו לפני פי החירות - כאן נתקיים ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. אמר הקב"ה זו היא הבטחה שהבטחתי לו? יחזרו לאחוריהם, שכל כסף זהב שכנס יוסף היה נתון בבעל צפון וכשחזרו נטלוהו, שנאמר: כנפי יונה נחפה בכסף". ראו גם פירוש כלי יקר במדבר לג ד: "ובאמרו על פני בעל צפון, הורה כי רק עבודה זרה זו נשארה כדי להטעותן. כי היא היתה ממונה על הזהב אשר מצפון יאתה ויאמרו שלכן נשארה בשביל ממונם שלקחו שלא כדין". כך גם בפירוש כלי יקר בפרשתנו שמות יד ב: "אבל הממון חשב פרעה שלא בצדק ולא במשפט נטלו ישראל ממונם, על כן נשאר בעל צפון שיאמרו קשה יראתם ויתבע מן ישראל ממונם שהשאלום". פרעה טועה לחשוב שהסיבה שבני ישראל חזרו לפי החירות הוא בעל צפון, היא משום שהוא הממונה והכונס של אוצרות מצרים ושם יחזירו את מה שלקחו מהמצרים, אך בני ישראל חזרו לשם על מנת שתתקיים ההבטחה לאברהם: "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" - לא מהמעט ששאלו משכיניהם המצרים (שעפ"י פירוש בכור שור שמות יד ב בקשו בני ישראל להחזיר לשכיניהם המצריים), אלא מאוצרות ממלכת מצרים שיוסף הוא שכנס לשם. נראה שנגררנו שוב לנושא "וינצלו את מצרים". נחזור לנושא החירות.

⁷ ראו אזכור מוטיב/פסוק זה גם בשמות רבה טו י לגבי כל מכות מצרים: "וכי לא היה הקב"ה להציל ישראל מיד מצרים במכה ראשונה? אלא לקיים מה שנאמר: משגיא לגוים ויאבדם". וכך גם באסתר רבה ז ב לגבי המן שעלה לגדולה על מנת להעצים את נפילתו. ראו מוטיב דומה בגמרא גיטין נו ע"ב: "כתיב: היו צריה לראש וגו' - כל המיצר לישראל נעשה ראש".

⁸ ובמכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דזויהי פרשה ב: "ופרעה הקריב, הוא הקריב את הפורענות לבה עליו. כיון שראה פרעה שנשארו בעל צפון, אמר: בעל צפון הסכים על גזרתי. אני חשבתי לאבדם במים ובעל צפון הסכים על גזרתי. התחיל מזבח ומקטר ומנסך ומשתחוה לעבודה זרה שלו. לכך נאמר: ופרעה הקריב - הקריב לזבח ולקטר". ובמכילתא דרבי שמעון בר יוחאי שמות יב כט: "כן הוא אומר: ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה' - והלא בעל צפון בכלל אלהי מצרים היה, מפני מה לא נגעה בו

אמר להם משה: חזרו לאחריכם.¹⁷ כיון שתקעה קרן לחזור התחילו מחוסרי אמונה שבישראל תולשין שעריהן ומקרעין בגדיהם, עד שאמר להם משה מפי הגבורה נאמר לי שאתם בני חורין, לפיכך נאמר: "וישובו ויחנו לפני פי החירות בין מגדול ובין היס".¹⁸

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם אֶל תִּירְאוּ הַתִּינָצְבוּ וְרְאוּ אֶת יְשׁוּעַת ה' אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לָכֶם הַיּוֹם כִּי אֲשֶׁר רָאִיתֶם אֶת מִצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תִסְפוּ לְרָאֵתֶם עוֹד עַד עוֹלָם: ה' יִלְחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרִשׁוּן: (שמות יד יג-יד).¹⁹

חזקוני שמות יד ב – פי החירות הפך לפי החירות

"לפני פי החירות" – פירש רש"י הוא פיתום ועכשיו נקרא פי החירות על שם שנעשו שם בני חורין.²⁰ ולא יכלו מצרים להרהר על חירותם של ישראל כדאיתא במדרש: כך היה מנהגם של מצרים כל עבד שהיה בורח מרבו כיון שמגיע על פי החירות הוא פיתום, מיד נעשה בן חורין.²¹

רבי בח"י בן אשר שמות יד ב – סיכום: השיבה לפי החירות

"וישובו ויחנו לפני פי החירות". צוה הקב"ה שישובו לאחוריהם כלפי מצרים לפני פי החירות, הוא פיתום, ונקרא חירות לפי ששם נעשו ישראל בני חורין.²²

מסכת אבות פרק ו משנה ב - מחירות לחרות על הלוחות

¹⁷ נראה שהכוונה להפסיק במסע הלאה לתוך מצרים. הגיעו עד פי החירות ועכשיו שוב 180 מעלות חזרה לדרך אל המדבר, להמשיך במסע היציאה והריחוק ממצרים. ועל כך התקוממו מחוסרי האמונה.

¹⁸ ובדברינו **גם ערב רב עלה איתם** בפרשה זו ראינו פרשנים (חזקוני) שמצרפים לאקטורין ולמחוסרי האמונה בישראל גם את הערב רב. ראו גם באוצר מדרשים (אייזנשטיין) משה עמוד 361 תיאור מפורט של האספסוף שנספח לבני ישראל ביציאת מצרים ועכשיו טוען: "הלא משה אמר דרך שלשת ימים נלך במדבר, ועתה נשכימה יחד מחר אם יחזרו ישראל מוטב ואם לאו נעשה עמהם מלחמה ... אמרו להם לישראל: בגדתם באדוניכם. אמר משה לישראל: עשו להם מלחמה, ויקומו ישראל ויהרגו בהם הריגה גדולה והנשארים הלכו לפרעה ויגידו לו כי ברח העם". ומסיים שם: "אמר להם משה: ה' עוז לנו לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם". חזרו בני ישראל וחנו על פי החירות לאחר שלושת הימים. ביום הרביעי ליציאת מצרים היו צריכים להחליט אם הם עושים את הצעד הבא עם משה או חוזרים אחרי שלושת הימים למצרים. ואיפה יחליטו? "על פי החירות" – ליד המונומנט האדיר של עבודה זרה עם 'אלף עיניים' שפוקחות על כל היוצא ממצרים או מנסה לברוח ממנה ועל כל הבא בגבולה. "על פי החירות" - הוא "בעל צפון" אותה עבודה זרה "שלא הותכה" יחד עם כל אלילי מצרים ונשארה על מנת להקשות לב פרעה פעם נוספת. הוא גם "פיתום" שבני ישראל בנו בעבודת פך למצרים.

¹⁹ במרכז של פרשת השבוע היא שבת שירה, עומדת קריעת ים סוף עליה נאמר: "וַיִּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם וַיִּירָאוּ הָעָם אֶת ה' וַיֹּאמְרוּ בְּה' וּבְמֹשֶׁה עֲבָדוּ" (שמות יד לא). התשועה הגדולה, היד החזקה, תבוא מפי הגבורה. אבל המקרא רומז והמדרש חושף את 'היד המקדימה' של עם שצריך לא רק לבחור בחירות, אלא להיות גם מוכן להילחם עליה. לצאת בראש מורם ובהנפת דגל ולהוקיע את כל מרפיי הידיים ומשתפי הפעולה עם פרעה שברוחם הם עדיין "עבדי פרעה" ושעבורם "דרך שלושת ימים נלך" הוא מסע קצר של פסק מהשעבוד וההרפתקה קטנה, אבל לא יציאה אמיתית לחירות. יש לחירות גם מחיר של מאבק פנימי לא קטן. זה סוד "שלושת הימים נלך" שמכוון יותר לעם ישראל פנימה ופחות לפרעה. יציאת מצרים הייתה דו-שלבית (שלא לדבר על כל השלבים שעוד נכוננו בהמשך). היום הרביעי היה קו פרשת המים: מי חוזר למצרים אחרי "שלושת ימים" ומי צועד את הצעד הבא לחירות שלימה – אל המדבר, אל הבלתי נודע, באמונה במשה שליח הקב"ה. לא בכדי "שואל" מדרש אייזנשטיין שבהערה הקודמת את הפסוק "לא תוסיפון לראותם עוד עד עולם" מקריעת ים סוף למאבק פי החירות.

²⁰ אפשר שרש"י לקח פירוש זה ממדרש אגדה (בובר) שמות יד ב: "לפני פי החירות. ומאי חירות? שנעשו בני חורין".

²¹ ובקצרה בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות יד ב: "לפני פי החירות. שכן היה מנהג במצרים כל עבד שבורח מאדונו כיון שהיה מגיע לחירות היה נעשה בן חורין". ובאריכות ברא"ם על הפסוק: "פי החירות הוא פיתום, ועכשיו נקרא פי החירות על שם שנעשו שם בני חורין ... לפי שבאותו מקום היתה עבודה זרה שלא היתה מניחה עבד לברוח ממצרים, כמו שכתב רש"י ... עד עכשו לא היה עבד יכול לברוח ממצרים, שהיתה הארץ מסוגרת, לפיכך נקרא שמו 'פיתום', שפירושו פה סתום, עכשיו שנתבטלה אותה עבודה זרה ולא מנעה אותם מלברוח, ונתברר למצריים בזה שיצאו מעבדות והם בני חורין, ולפיכך לא מנעה אותן, כמנהגה, קראו שמו פי החירות במקום פיתום". אימתי נתבטלה אותה עבודה זרה ואותה אמונה שאין עבד יכול לברוח ממצרים? כאן, ביציאת בני ישראל, או שמא הייתה זו אמונה קדומה במצרים והתממשה לראשונה כאן. כך או כך, גם לפני שאילל בעל צפון נכתת בקריעת ים סוף, בטל כוחו והאמונה בו, כאשר נלגד פניו יצאו בני ישראל והוכיחו לעולם שאפשר לברוח מממלכה כה גדולה וחזקה כמצרים והוכיחו את אפסות אלילה בפרט, עבודה זרה בכלל. ביציאת מצרים נהפך פי החירות לפי החירות.

²² זו הייתה המטרה העיקרית של החזרה כאילו לאחור למצרים. זהו פשר "וישובו ויחנו" – "שם נעשו ישראל בני חורין". משתי סיבות עיקריות שראינו: הראייה הברורה שאין כלום באלילי מצרים והנכונות להילחם 'מלחמה פנימית' כנגד המבקשים לחזור למצרים, מלחמה 'קטנה' שלאחריה תתקיים המלחמה הגדולה בה: "ה' ילחם לכם". אלא שהפיכה מעם של עבדים לבני חורין באמת היא דרך ארוכה עד מאד ולא תושלם במעשה אחד או שניים: של אדם ואפילו של שמים. עבודת מצרים הפיסית אמנם תיפסק אך עבודת כמציאות חברתית-כלכלית תישאר מעוגנת כמצווה בתורה (דברינו **פתח בעבד עבד** בפרשת משפטים, תוכחות הנביאים על העבודות). שחורר מעבודת עבודה זרה תימשך מאות בשנים, אך המאבק בעבודות, ניצול ושעבוד לשררה וממון אולי לא יפסק לעולם.

"וְהַמִּכְתָּב מִכְתָּב אֱלֹהִים הוּא חֲרוּת עַל הַלְחָת" (שמות לב טז) - אל תקרא חרות אלא חירות, שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה.²³

במדבר רבה כ כג פרשת בלק – בין פי החירות והשיטים²⁴

"ויחל העם לזנות אל בנות מואב" (במדבר כה א). בוא וראה מה כתוב ביציאתם ממצרים: "דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו לפני פי החירות" (שמות יד ב) - מהו פי החירות? מקום קבוע לזנות היה. ולפי שהצניעו עצמן ביציאתן ממצרים נקרא פי החירות.²⁵ ואלו על שהפקירו עצמם לנשים כתיב: "וישב ישראל בשיטים ויחל העם לזנות".²⁶

שבת שלום
מחלקי המים

²³ ובאבות דרבי נתן נוסחא א פרק ב: "אל תקרי חרות אלא חירות שכל מי שעוסק בתורה הרי הוא בן חורין לעצמו". חרות הוא חרוט בכתיבה של ימינו, ראו פירוש רשב"ם על הפסוק: "חרות - כמו חרוט או חרוש". ואבן עזרא שם מביא שיטה זו אבל מציין: "ואין לו אח במקרא". נראה שלא בכדי נקטה כאן התורה חרות באות ת"ו ולא בטי"ת. על העגל שהוא עבודה זרה כתוב: "וַיִּקַּח מִיָּדָם וַיִּצַר אֹתוֹ בַּחֲרֹט וַיַּעֲשֶׂהוּ עֵגֶל מִסְכָּה" (שמות לב ד). עבודה זרה חרוטה או חרושה (ירמיהו יז א), אבל התורה "חרותה" מלשון חירות. היא החירות הרוחנית שתבוא לאחר היציאה לחירות הפיסית מפי החירות האלילית. ראו דברינו [כי עבדי הם](#).

²⁴ צר לנו לסיים בדרשה זו אך קשה להתעלם ממנה. כבר שתלנו עיקרי דרשה זו ברמיזות לעיל (הערות 3, 5) וכאן נרחיב מעט. ולא בשם גנאי כמו "פי הבושת", כשיטת חז"ל בתוספתא עבודה זרה פרק ו הלכה ד: "כל מקומות שנקראו לשבח עבודה זרה מכנין אותן לגנאי". כל למדנו מפירוש א. א. הלוי על מדרש זה.

²⁶ פי החירות היה גם מקום של זנות, מן הסתם זנות המשולבת עם הוללות ועבודה זרה כמקובל בדתות אליליות מסוימות. חניית בני ישראל ביציאתם ממצרים על פי החירות הייתה לא רק שחרור מעבודת פיסית ומעבודת אלילי מצרים (ומאבק פנימי בין הרוצים להמשיך במסע ובין המבקשים לחזור למצרים), אלא גם ניסיון או התנסות בשמירה על צניעות וריחוק מפריצות וזנות. ניסיון שיוצאי מצרים עמדו בו בזכות הצניעות שנהגו במצרים. ראו בסימן כב שם: "... שנו רבותינו: בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים, שלא שינו את שמותן, שלא שינו את לשונם, ולא גילו מסטורין שלהם ולא נפרצו בעריות ... וכל אותן ארבעים שנה שהיו במדבר לא סרחו בערוה עד שבאו לשיטים". ובשיטים חלה התפרקות (הפקרות) של בני ישראל לאחר שנות המדבר הקשות. ראו התיאור הקשה במדרש ספרי במדבר פסקא קלא: "וישב ישראל בשיטים, במקום השטות. לפי שהיו ישראל במדבר ארבעים שנה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון, באו ועשו מלחמה עם סיחון ועוג ונפלו בידן ונטלו כל מה שלהם ... משנתמלאו ישראל בבזה ... מקרעים כסות ומשליכים, מעקרין בהמה ומשליכים, לפי שלא היו מבקשים אלא כלי כסף וכלי זהב ... באו וישבו להם בשיטים במקום השטות. באותה שעה עמדו עמונים ומואבים ובנו להן קילין ... והושיבו שם נשים מוכרות כל מיני כיסנין והיו ישראל אוכלים ושותים". יש כאן הנגדה קשה של דור נוחלי הארץ אל מול דור יוצאי מצרים. ואלה זכו לנחול את הארץ ואלה לא והדברים צריכים עיון רב. ראו דברינו [שיטים של זנות](#) בפרשת בלק. וכאן דווקא בקשנו לשבח את דור יוצאי מצרים!